

Csesznokné Kukucska Katalin

A MAGYAR TANÜGY HELYZETE A XVIII– XIX. SZÁZAD KÖZEPE KÖZÖTT

Mária Terézia, tanácsosai javaslatára, a magyar iskolaügy reformjával foglalkozva, kiadott egy rendeletet 1769-ben, amelynek értelmében népiskolától az egyetemig, azok minden területe királyi felségjog. „Furcsa paradoxon: az összes hazai iskola fölötti rendelkezés és felügyelet joga az államé, ugyanakkor csakis egyházi fenntartású-vezetésű iskola létezett, kivétel nélkül: állami fenntartású-vezetésű iskola nem volt (és még sokáig ez maradt a helyzet)”¹, amely csak 1867-tel, a kiegyezéssel fog megváltozni.

Az udvarban, ugyancsak 1769-ben, egy újabb munkálat indul meg, amely a népoktatás korszerűsítését akarta elindítani. Ennek érdekében az első lépésként a királynő elrendelte a népiskolák országos összesírását, amelyet 1770–71-ben végre is hajtottak. Ez csupán előfutára volt az 1777-es I. Ratio Educationisnak, de arra is nagyon jó volt, hogy bemutassa, milyen súlyos hiányosságokkal küzdött az oktatás.

1775-ben a felosztatott jezsuita rend vagyonát felhasználva, megkezdték a szervezését egy központi tanügyi alapnak, tankerületeket hoztak létre, élükre kinevezték a főigazgatókat, valamint a népiskolai felügyelőket is. A Tanügyi Tanács élére Ürményi József, a magyar kancellária tanügyi tanácsosa került, és munkatársaival együtt kidolgozta az I. Ratiót, amelynek célja a hazai tanügy átdolgozása, megújítása volt. Ezt a dokumentumot fogadta el Mária Terézia 1777-ben. „Az államhatalom iskolai megjelenésének szembetűnő jele a Ratio bevezető szövege: eszerint az iskolákban folyó oktatás-nevelés legfőbb célja a közboldogság, a közjólét: ennek érdekében szükséges a tanulókból a jó állampolgárok nevelése.”²

Szó sem volt azonban a magyar nyelv bevezetéséről, noha ekkor már javában folytak a kezdeményezések annak bevezetéséről és oktatásáról. „Ez az 1777-i

¹ *Mészáros István*: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Szent István Társulat, Bp. 2000. 162.

² *Uo.* 164.

Oktatási Nevelési Rendszer lényegében a hazai iskolák hagyományos szervezetét, tananyagát, oktatási-nevelési eljárás módjait rögzíti, s teszi továbbra is kötelezővé, beleépítve Mária Terézia korábbi új kezdeményezéseit, de – a felvilágosodás szellemében – számos új, megvalósítandó elemet is tartalmaz.”³

Mielőtt azonban életbe lépett volna az I. Ratio, a királynő kötelezte Magyarország valamennyi megyéjének katolikus egyházi vezetőit, hogy látogassák meg egyházmegyéjük elemi tanodáit, s készítsenek jelentést az udvar számára az ott folyó oktatásról. Így adjanak számot arról, hogy hány gyerek vesz részt oktatásban, milyen tárgyakat tanítanak, van-e külön épülete az iskolának, az milyen állapotban van, s végül a tanítók a tanításon kívül milyen jövedelemmel bírnak, milyen egyéb megbízásokat látnak el (pl. harangozó, jegyző, kántor). Heves vármegyében 1767-ben Eszterházy Károly püspök készítette el a jegyzőkönyvet a látogatások alapján az udvar számára.

Az akkor leírtak közel 10 év múlva, közvetlenül a dokumentum kiadása előtt sem változtak Heves vármegyében, sőt rosszabbra fordultak. Ezt a beadott jelentések alapján lehet nyomon követni.

A Ratio Educationis 3 nagy részből áll:

- I. Az iskolák szervezeti és gazdasági irányításának általános rendje
- II. Az oktatás szervezete és anyaga
- III. Az iskolák intézkedési szabályzata, másképpen az ügyintézési fegyelem biztosítása

A megjelent dokumentumot a protestánsok elutasították, mivel nézetük szerint az iskoláról döntenek csak az azt fenntartó helyi egyházi közösségnek van joga és nem az államhatalomnak. Ez a kiadott írásos intézkedés, az Oktatási-Nevelési Rendszer, hazánkban lényegében a hagyományos tananyagot, oktatási-nevelési eljárást rögzíti.

Ennek ellenére új elemek is találhatók benne, amelyek haladóak. Ilyen, hogy a 6. életévtől kötelező az iskolába járás, szükségesnek ítéli meg a történelem, különösen a hazai történelem tanítását, a tanítók anyagi megbecsülését, hogy ez által teljes erővel csak a tanításra tudjanak koncentrálni. Fontosnak tartom a 3. részt, hiszen az első olyan rendelet, amely a szülőkkel is foglalkozik. „Amiért azonban a magyar neveléstörténetben kiemelkedő jelentősége van: első ízben kísérelte meg az állam felügyelete alatt álló egységes hazai oktatási-nevelési rendszer létrehozását.”⁴

Továbbra is törzsanyag a latin, számtan, mértan, kötelezők a földrajz és történelem tantárgyak, valamint a fizika, német nyelv, természetismeret, valamint a hittan-erkölcsstan oktatása.

³ Mészáros István: Ratio Educationis. Bp., 1981. 8. p.

⁴ Mészáros, 2000. 165.

Sajnos a Ratió az egyik legfontosabb dologgal nem foglalkozott, a tanárképzéssel. Korábbi tanulmányaimban már foglalkoztam a kérdéssel, hogy olyan tanítók oktatták a népiskolában a gyerekeket, akik önmaguk sem tudtak rendesen írni, olvasni vagy számolni az esetek többségében. Ezért az iskolafenntartó gondoskodott a kérdés megoldásáról, így pl. Egerben Pyrker érsek állított föl érseki tanítóképzőt. Azonban az 1777. évi Ratio nem tudott tartósan megmaradni, mivel II. József, bár nem szüntette meg, de egyértelmű volt, hogy uralkodását a felvilágosult abszolutizmus jellemezte, tehát az oktatást is ennek szellemében akarta átszervezni, s egységes közoktatási rendszert bevezetni a Habsburg Királyság valamennyi országában.

II. József uralkodása után ismét időszerűvé vált az oktatási reform, mivel az ő egy évtizedes intézkedési nem voltak egységben a Mária Terézia által állami rendszerbe foglalt magyar iskolaügy céljaival. 1790-ben már időszerűvé vált a rengeteg kritikát kapott I. Ratio átdolgozása. A kritikákban igen erőteljesen fogalmazták meg a magyar nyelv hiányát, a tantárgyi zsúfoltságot, a mai neveléstörténettel foglalkozók pedig még hozzáteszik a pszichológiai szempontok mellőzését és – talán a legfontosabbat, amely a tanítás során szinte első helyen szerepel – az életkori sajátosságok figyelembe vételének hiányát.

Az 1790/91. évi országgyűlésen állítottak fel egy bizottságot, amelynek a feladata lett volna az új tanügyi reform kidolgozása. Azonban a politikai események miatt elodázta a kidolgozást. 1801-ben József nádor kezdte sürgetni a kidolgozás folytatását, amelynek hatására 1806-ban jelent meg, ugyancsak latinul, a Magyarország és a társországok átfogó iskolai oktatási-nevelési rendszere, vagyis a II. Ratio. Ez a dokumentum csak a katolikus iskolákban volt érvényes, viszont a protestáns iskolák számára ajánlotta, hogy az abban leírt tananyag elrendezést kövessék.

A II. Ratio a következőket tartalmazza:

I. A tananyag kiválasztása és felosztása

II. A tanügy irányítása és hivatali köteleességek felosztása

III. Az oktatási rendszer különféle kiegészítő szervei

Ez a dokumentum fontos szerepet töltött be a magyar közoktatásügyben, mivel az első hibáit kijavította. Valójában az udvar és a magyar nemesség kompromisszumának az eredménye volt, a magyar nemesi érdekeken keresztül a sajátos magyar tanügyi problémákra is igyekezett megoldást keresni.

A II. Ratio egészen 1848-ig meghatározta a magyar közoktatásügyet, az elsőé az úttörő szerep, a másodiké a beteljesítés volt. Ennek az irányítása alatt nőtt fel az a nemzedék, amely 1848-ban, 1867-ben vezető szerepet töltött be a magyar politikai életben. Ennek ellenére szálnalmas képet kell rajzolni a XIX. század iskolaügyéről. Valamivel korábban, a XVIII. században, Sándor Lipót főherceg – akkor nádor – írt jelentést Ferenc császárnak a Martinovics-mozgalom felszámolásának évében a magyarországi iskolaügy helyzetéről, amelyről nagyon

negatív hangon szólt. Szerinte az állam is elhanyagolja ezt a területet, de a tanárok sem állnak tudásukkal a helyzet magaslatán. Sándor Lipót szerint főleges földművesek gyerekeit írásra, olvasásra tanítani, hiszen félő, hogy ha sokat tudnak, nem akarnak majd dolgozni.

József nádor is elégedetlenségének adott hangot a közoktatási állapotok miatt, szintén Ferenc császárhoz írt jelentésében. A főnemesek közül is többen nem tetszésüket fejezték ki, hiszen nálunk az egyetemeket végzett emberek passzív tudást szereznek csak, 20 évnyi tanulás után, amelyet a mindennapokban nem lehet alkalmazni, ellentétben a nyugat-európai országokkal.

„Horváth Mihály, a történetíró és az 1849-es debreceni kormány kultuszminisztere, az 1820-as években szerzett diákkori tapasztalatai alapján rámutat a szerzetesi kézen lévő iskolák tanárainak hiányos felkészültségére. A szigorúan megszabott tanrendszer egyik kerékkötője annak, hogy kifejlődjék a tanárok hivatástudata, kibontakozzék a tanulók szabad egyénisége. A tanár még a legrosszabb kézikönyveket sem cserélheti fel jobbakkal, a legkisebb mozzanatokban is köteles a bécsi udvar utasításait követni. Elszomorító képet festenek a korabeli leírások az iskolaszervezet szinte valamennyi ágáról, a különböző iskolatípusokban folyó munka külső és belső feltételeiről.”⁵

Az elemi iskolák zöme az egyház kezében volt, ezért az oktatás nagy része a vallásoktatásra terjedt ki, s csak ezután az írás-olvasásra, esetleg számolásra. Az 1840-es években a tanítók száma kb. 10 ezer fő volt, ennek viszont minimum a kétszeresére lett volna szükség. Nem volt megfelelő képzésük, igaz ezekben az években a tanítóképzők száma is korlátozott volt. Jövedelmezésük csekély volt, így sok mindent elvállaltak, hogy megéljenek.

Az iskolák épülete sem volt különbség, mint az ott folyó tanítás. Falai omladoztak, az osztatlan osztálytermek sötétek, piszkosak voltak. 1-2 tanító próbálta a gyerekeket tanítani valamennyi tantárgyra, s bizony nem egyszer előfordult, hogy csak az előző óraanyagból tudtak többet, mint a diákjaik.

Mielőbbi változtatásra volt szükség, ezért egy bizottság jött létre, amely 1830-ban nem csak az országgyűlésnek, hanem a megyéknek is megküldte jelentését a nemzeti nevelés ügyéről. Az 1832–36-os országgyűlésre érkeztek is a javaslatok a törvényhatóságoktól, amelyek kitértek a tanítók képzésének szükségességére. Eredményt nem értek el, mert az 1769-es rendelet értelmében az oktatás felségjog, tehát a törvényhozás nem szólhat bele. 1845-ben volt egy kisebb áttörés, amikor is az országgyűlés többszörös kísérlete után a kormány kiadott egy rendeletet, amely az iskolákkal, a tanítók képesítésének a szükségességével foglalkozott.

1848. március 15-én az elégedetlenség, a változás utáni vágy forradalomban csúcspontot ért el. Megalakult az első felelős, független kormány, amelynek Eötvös

⁵ Felkai László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Bp. 1979. 14.

vös József vallás- és közoktatásügyi miniszterként is a tagja lett. „Magyarország első vallás és közoktatásügyi minisztere Eötvös József báró alig múlt 34 éves, amikor a király kinevezte e tisztségre. A független, felelős magyar minisztérium legfiatalabb tagja sokak szerint pusztán politikai megfontolásból, a liberális ellenzéken belül kialakult centralista csoport képviselésében került a kormányba: némelyek az okok között megemlítik valláspolitikai tevékenységét is. Ma már aligha deríthető ki, kitől származik ez a feltételezés: valószínűleg egy-két korabeli megnyilatkozását értették félre a kutatók. A kortársak, különösen a hozzá közelebb állók ugyanis jól tudták, hogy Eötvös a kultusztárca másik területén, a közoktatásügyben is jártas, országgyűlési és publicisztikai vitákban edződött politikus. Minisztertársa, Mészáros Lázár magától értetődően jegyezte meg visszaemlékezésében: „Ő ismerte a nevelési, oktatási ügyet.”⁶

„A nevelés-oktatás ügye 1848 tavaszán legalább annyi nehézséget és buktatót rejtett magában az új miniszter számára, mint az egyházpolitika.”⁷ Jól látta a márciusi ifjak egyike, hogy Eötvösnek rengeteg dolga lesz, mert a magyar oktatásügy a legelmaradottabb terület. A sok hiányosságot ő maga is látta, ezért a tanárok, diákok véleményét, javaslatát is kérte a változtatásra, nem kellett őket biztatni. Elsősorban kérések özöne lepte el a felekezeti, községi iskolafenntartók részéről, az újítási javaslatok mellett. „A forradalom évében felbolydult a pedagógiai irodalom – a társadalmi különbségek csökkenésének óhaja kiterjedt a nevelésre is. Ney Ferenc és Tóth Lőrinc röpiratait az egységes nemzeti nevelés célkitűzése vezette. Az előbbi *A népnevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiségére*, az utóbbi *Eszmék a magyar tudományosság, Académia s iskola-ügy körül* címmel bocsátott ki 1848-ban röpiratot. Ney, a hazai oktatásügy kiemelkedő egyénisége, arra mutatott rá, hogy a népnevelés ügyét mulhatatlanul az országgyűlésnek kell intéznie. Törvény szükséges a gyermekek kötelező iskolába járására, az óvodaügy és a „köznépi nőnem” nevelésének rendezésére, leginkább pedig néptanítókat képző intézetek mielőbbi felállítására van szükség. Tóth Lőrinc, az ismert író és liberális publicista tovább megy, amikor az egész iskola-rendszer szellemiségének átalakítását kívánja. Hibáztatja, hogy csupán az emlékezőerőt gyakorolják, a papi befolyás alatt álló intézetekben szabad vizsga nincsen. A történelemoktatás száraz betűhalmaz, a filozófia szintén, a jogászai fakultások csupán hivatalnokgyárak. Az összes iskolaügyben egységre, nemzeti oktatási rendszerre lenne szükség. Gimnáziumi tanárokat képező intézetekre, az egyetemeken pedig magántanárookra, a szellem szabad versenyére. A tanulók szabadon választhassanak tárgyakat, oktatókat.”⁸

⁶ *Bényei Miklós*: Eötvös József oktatáspolitikai nézetei a reformkorban. In: Eötvös József a művelődéspolitikus. Budapest-Ercsi Önkormányzat és OPKM. 1993. 25.

⁷ *Fenyő István*: A centralisták az 1848-as forradalomban. Argumentum, Bp. 2003. 47.

⁸ *Uo.* 51.

Többen sürgették ipari iskolák létesítését, a leánynevelés ügyét. Nem volt hiány újító elgondolásokban, tervekben, amelyeknek egyetlen akadálya volt: Eötvös mindezekre honnan teremtsen elő a szükséges pénzt, tanárokat, iskolaépületeket, tankönyveket, s magát az egész oktatásszervezetet. Eötvös számára egy másik nagy probléma is jelentkezett: maga a diákság, vagyis az a probléma, hogyan lehetne az ifjakat az iskolapadba visszaültetni.

A pesti egyetemi ifjúság 1848. március 17-én egy kiáltványt fogalmazott meg, amelyet az országgyűléshez is eljuttattak. A kiáltványban, amelyet az egyetem rektora és három professzora is aláírt, kinyilvánították, a következőket:

1. „A magyar egyetem emancipációja a bécsi kormány és egyetemgyámsága alól, s annak törvény általi biztosítása.
2. Az egyetem kormányzásának szabad elvű elrendezése s országgyűlési képviseltetése.
3. Az egyetemi jószágok fölszabadítása a collegális rendszer kezelése alól, s azoknak hű nyilvános felelősséggel járó kezelése.
4. Tökéletes tanítási és tanulási szabáság t.i. szabad legyen a tanulói évek meghatározása mellett tanárt és tanítót választani; nem különben tudományuk és képességek által kitűnt egyéneknek szabadon oktatathatni s az álladalom által fizetett tanárokéval egyenlő érvényességű bizonyítványokat adhatni.
5. A rendes és rendkívüli tanszékek, segédállomások s a t. nem kegyelem útján, de érdem és nyilvános csődület általi betöltése minden valláskülönbség nélkül, s azoknak a külön vallások szükségének s a tudomány jelen állásának megfelelő szaporítása.
6. Testgyakorlati intézetek és egyletek fölállítása.
7. A tudományban elmaradt, vagy elaggott tanárok elmozdítása s nyugdíjaztatása.
8. Évenkénti próbatételek megszüntetése, s azok helyett nyilvános szigorú s kimerítő díj nélküli vizsgálatok behozatala, a tanároknak az álladalom általi kármentesítésével.
9. Nagyobb, a tudományok jelen igényeinek megfelelő s a magyar nemzethez illő tantermek s egyéb intézetek felállítása.

Kelt Pesten, a magyar kir. tudományegyetem összes ifjúsága közgyűléséből a sajtószabadság harmadik napján. Tudomására esvén a tanári testületnek a magyar egyetemi lelkes ifjúság korszerű kívánatai, a fentebbi pontok elfogadására örömmel nyújt kezét és e szent ügyet magáévá teszi.”⁹

Eötvöst meggyőzték ezek a javaslatok: igaza van az oktatás azonnali megreformálásában. A nagy társadalmi megmozdulások ellenére sokan azt javasolták neki, hogy halassa el a reformokat, különösen a római katolikus egyházzal való

⁹ *Fekete Sándor: Március az egyetemeken (1848–1948), Valóság, 1948. IV. évf. 3. sz. 172.*

ellentét miatt. Ő azonban hajthatatlan volt. „Elhalasztani a nevelési intézkedéseket nem más, mint azon időpontot elhalasztani, amelyben a nép azon jogot, melyet az állam adott, valósággal élvezheti.”¹⁰ Talán egyetlen tárca sem kezdte olyan nehéz körülmények között a munkáját 1848-ban, mint a vallási és közoktatási. Teljesen új felügyeleti és szervezeti rendszert kellett teremteni, ami azért is nehéz volt, mert élesen szembe került a legnagyobb befolyással bíró katolikus egyházzal. Eötvös elképzelése szerint a minisztérium irányítása alatt az országot több tankerületre osztották volna, amelynek élén ún. „laikus” tankerületi felügyelő állt volna, aki közvetítő szerepet töltött volna be. Az iskolák élén 3 fős bizottság irányított volna, amelynek tagjai a pap, a tanító és egy világi egyén. Természetes, hogy ez a javaslat sem a baloldalnak, sem az egyháznak nem nyerte el a tetszését.

1848-ban a tanügyi kérdések között első helyen a népnevelés kérdése szerepelt. Eötvös álláspontja tiszta és világos: „az állam kötelessége az általános népoktatásról gondoskodni, ebből következik, hogy a szülőket rá is kényszerítheti gyermekeik iskolázatására, de viszont tartozik a népoktatást ingyenessé tenni: joga van a népoktatás céljaira általános adót vetni ki, és az oktatás fölött felügyeletet vetni ki.”¹¹

Ezek a célok már nem voltak ilyen világosak, amikor azok törvényjavaslatként a képviselőház elé kerültek. Bár Eötvös beszédében világosan elmondta, hogy célszerűbbnek tartja a községi iskolák meglétét, de az egyházak felé is engedményt tett. Amennyiben egy felekezethez 50 gyerek tartozik, akkor az állíthat önálló iskolát. „A törvényjavaslat tudvalevőleg 1848 augusztusában került tárgyalás alá, izgatott, válságos időkben, amikor az emberek figyelme a veszélyben forgó alkotmány és haza felé irányult, úgy, hogy Petőfi ingerülten írta egy hírlapi cikkében: Elhagyhatnátok most azt a nevelést, mikor azt sem tudjuk, lesz-e kit nevelni, vagy sem? Az országgyűlés meglehetősen kelletlenül, de mégis letárgyalta a javaslatot, amely azonban már királyi szentesítés alá – a beállott események következtében – nem jutott.”¹²

Eötvös benyújtja a törvényjavaslatát az országgyűlés augusztus elsejei ülésére az ingyenes népoktatásról, illetve az iskola és egyház szétválasztásáról. Az akkori baloldal messzemenően támogatta a polgári demokrácia szellemében benyújtott javaslatot, sőt egyes tagjai még gyökeresebb reformokat kívántak, ilyen volt Irányi Dániel és Madarász László. Szerintük közös hitfelekezeti állami iskolák legyenek, az eddigi egyházi kezelésben lévő javakat új állami iskolák fenntartására kell fordítani. A jobboldal nem hogy ezt, de Eötvös javaslatát is

¹⁰ *Köpeczi Béla*: Eötvös József, a művelődéspolitikus. Világosság, XXXI. évf. 1990/2–3 sz.

¹¹ *Berzeviczy Albert*: Báró Eötvös József mint kulturpolitikus. Akadémiai Értesítő, 1913. XXIX. kötet 10. füzet, 548.

¹² *Ua.*

soknak tartotta. 1848. augusztus 8-án a ház túlment a kormány javaslatán, 181 szavazattal 86 ellen elvetette az egyházi iskolák engedélyezésének lehetőségét, és kimondta, hogy csak állami közös iskolák léteznek. Nagy zavar keletkezett a képviselők között és szokatlan esemény történt. Augusztus 9-én, másnap Pázmány Dénes, a képviselőház jobboldali elnöke, átadta helyét az egyik alelnöknek és újra felvetette a megszavazott paragrafust, miszerint a képviselőház mondja ki, hogy olyan helyeken, ahol közös iskolát hoznak létre, a felekezeteknek is legyen joga iskolát állítani. A javaslatot elfogadták, így megváltoztatták az augusztus 8-ai döntést, vagyis elvetették a kizárólag állami iskolák tervét. A miniszter többi javaslatát elfogadták. Így került át az elemi népiskolai javaslat a főrendekhez. Ebben a javaslatban szerepelt többek között, hogy:

- mindenkinek részesülni kell az elemi oktatásban,
- ha magánúton, háznál tanítatják a gyermekeket, akkor azoknak nyilvános vizsgát kell tenni,
- 6–12 éves korukig a fiúk és lányok is kötelesek iskolába járni, ha a szülők, gyámok ennek nem tesznek eleget, megbüntethetik őket,
- az oktatás ingyenes,
- a cél, hogy a gyerekek oktatása inkább alapos, mint sokféle legyen (írás, olvasás, számtan, természettan, természetleírás, hazai történet, földleírás, polgári jogok és kötelességek, testgyakorlat, éneklés),
- az oktatás nyelvét a lakosság többsége szerinte határozzák meg, ahol nem magyar az oktatási nyelv, ott az is kell tanítani,
- a hittant közvetlenül vallásuk lelkésztől, nyilvánosan tanulják,
- az elemi iskolák fenntartását illetően a törvényjavaslat kimondja, hogy a felekezetek is állíthatnak föl iskolákat, ha a tanulók létszáma az 50 főt eléri,
- a tanítókat csak a megfelelő végzettségűek közül lehet kiválasztani a községi iskolai bizottságoknak, de a kinevezést és elbocsátást is jóvá kell hagyni a minisztereknek,
- a miniszter gondoskodni fog, hogy kellő számban felállítsanak tanítóképző intézeteket,
- a kapcsolt részekben több kerületi bizottságot kell felállítani, amelyek a közoktatási minisztériummal közösen a népnevelés ügyével foglalkoznak.¹³

A felsőház bizottságának a véleménye, hogy a politikai helyzet nem alkalmas arra, hogy most véleményezzék ezt a nagyon fontos kérdést. Tulajdonképpen ezt az álláspontjukat fogalmazzák meg határozatukban is, vagyis a legközelebbi országgyűlésen foglalkozzanak majd ezzel a kérdéssel.

¹³ Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerkesztette: *Beér János*. Akadémia, Bp. 1954. 613–621.

Eötvös nem csak az elemi népiskolákkal foglalkozott, hanem a középiskolákkal és a felsőfokú oktatással is. A középiskolákban át akart térni az osztálytanításról a szaktanításra, amelyet nagymértékben megnehezített, hogy nem volt elég modern és természettudományi szaktanár. „Augusztus 24-én rendeletet adott ki arról, hogy egyelőre csak 10 középiskolát alakítsanak át, ebből kettőt Budapesten, a többi vidéken. Tervei szerint mindegyik középiskolában 7-7 tanár fog tanítani. E rendelet is nagy felháborodást váltott ki a katolikus egyház köreiből. Sérelmezték a vallásán kirekesztését az órarendből, a királyi konviktusok tervezett megszüntetését, s főképpen azt, hogy a középiskolák terén megszűnt az egyházi irányítás hegemoniája.”¹⁴

Természetesen az egyetemeket is meg akarta reformálni, azonban az erről készült dokumentum kiadására már nem került sor. Az idő nagyon kevés volt ilyen hatalmas átfogó reform végrehajtására. A forradalom és szabadságharc leverése után a bécsi udvar központosító, abszolutista politikát folytatott. Legfontosabb elvük a centralizáció volt, s minden változást eltörölni, így az 1848-as áprilisi törvényeket is, amelyekbe sajnos elemi oktatással kapcsolatos törvények sem kerültek be. Mindössze két törvénycikk foglalkozik az oktatás kérdésével, konkrétan egy, a XIX. tc. foglalkozik. „Ez a tanszabáság deklarálása egyetemi szinten: szabad szak és tanárválasztás (XIX. tc.).”¹⁵ A másik, amely szintén kapcsolható az oktatáshoz, a XX. tc., amely „A bevett keresztény felekezetek egyenjogúságának biztosítását”-t mondja ki.”¹⁶ Úgy látszott, hogy Eötvös nagy munkája kárba veszett 1849-et követően.

A bécsi udvar 1849. október 9-én egy kormányrendeletet bocsátott ki, amely az oktatással foglalkozik. „Az abszolutizmus központosító törekvésének felel meg benne az a megfogalmazás, hogy a nevelés és oktatás fölött az állam gyakorolja a főfelügyeletet. Ez a felügyelet nem csak az iskolára, katolikus, protestáns iskolákra) vonatkozott, hanem kiterjedt a házi oktatásra, a családi nevelésre is. Az államnak ebbe is joga volt beleszólni. A kormányzat következetesen törekedett arra, hogy minden gyermek részesüljön legalább annyi és olyan minőségű nevelésben-oktatásban, amelyet a népiskola nyújt.”¹⁷

Hangsúlyt fektettek az iskolába járásra és súlyos büntetést kapott az, aki a felügyelete alá tartozó 6–12 éves gyereket nem járatta iskolába. Az udvar azonban nem vette figyelembe, hogy sem a tárgyi, sem a személyi feltételek nem voltak

¹⁴ Fenyő, 2003. 66.

¹⁵ Áprilisi törvények: http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%81prilisi_t%C3%B6rv%C3%A9nyek, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=4&f=5301> (2012. 10. 27.)

¹⁶ http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%81prilisi_t%C3%B6rv%C3%A9nyek, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=4&f=5301> (2012. 10. 27.)

¹⁷ Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet. (Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 1996.) 9./1. <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/#09> (2012. 10. 27.)

megfelelőek, pl. az elemi iskolába (2–3 osztályos volt), amelyet falusi iskolának is neveztek, egy tanítóra száznál is több gyermek jutott. Az osztályok osztatlanok voltak és az iskola épületében, amely sok esetben nem is volt, csak a tanító szolgálati lakásából egy helyiség szolgált osztályteremnek. Ez bizony sok mindennek nevezető, csak oktatásra alkalmas helyiségnek nem. Hiába tették kötelezővé az oktatást, nem tudták azt maradéktalanul megvalósítani hazánkban. Schwarz Gyula megállapítása szerint a tanköteles gyerekeknek mindössze 48%-a járt iskolába az 1849 utáni években. A kimutatások szerint 1861–62-ben több száz község bezárta iskoláját. Nem volt ok nélkül az 1863-ban lefolytatott nagy országos felmérés, amelynek alapján Magyarországon minden településen jelentést kellett beküldeni az iskolaköteles gyerekek számáról, a személyi és tárgyi feltételekről. Ebben az évben már a százezres nagyságrendet is elérte az iskolába nem járók száma.

A középfokú oktatásban jelentős változás történt. Elsőként Ausztriában, az 1850-es évektől bevezetett Entwurf, amelyet Leo Thun terjesztett elő, amely az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezetére vonatkozó szabályozás volt, de természetesen Magyarországra is hatással bírt. Ebből a dokumentumból a negatív vonások ellenére ki kell emelnünk egy nagyon fontos pozitívumot, miszerint középiskolában csak középiskolai képesítéssel rendelkező szaktanárok taníthatnak. Ez hazánkban is előmozdította a középiskolák fejlődését, igaz a szigorú, időnként szinte teljesíthetetlen előírások miatt számos, korábban nagy hírű középiskolának be kellett zárni a kapuit.

Az 1850-es évektől a felsőoktatásban, a pesti egyetem szervezeti felépítésében jelentős változásokat hajtottak végre. „Az 1860-ban kibocsátott uralkodói rendelet, az „októberi diploma” – ha rövid időre is – bizonyos önkormányzati jogokhoz juttatta Magyarországot. Az átmenetileg enyhébbre forduló politikai légkör kedvezett a magyar felsőoktatás fejlődésének is. A pesti egyetem visszakapta rektor- és dékánválasztó jogát, a tanítás nyelve is magyarrá vált. Fontos állomás volt a magyar középiskolai tanárképzés történetében az első tanárvizsgáló bizottság felállítása. Az osztrák hatóságok engedélye nyomán 1862 augusztusában kezdte meg működését Pesten.”¹⁸

Az abszolutizmus idején sem szűntek meg az oktatás reformjára vonatkozó igények. A kiegyezést követően ismét Eötvös lett a vallás és közoktatási miniszter, és teljes erővel dolgozott azon, hogy 1848-ban elkezdett munkáját valóra váltsa az oktatás megreformálásával. „A népoktatásra vonatkozó törvénytervezet vitája kapcsán 1868. május 26-án egy előterjesztést juttat el a császárhoz, amelyben tanulva a múltból, igyekszik taktikusan eljárni. Kifejti, hogy a művelődési demokrácia segíti a társadalmi stabilitást, jó gyógyszer az „izgatás” ellen, javítja a hadsereg műveltségi színvonalát és ezzel erősíti azt, sőt a népoktatás

¹⁸ Pukánszky–Németh, i.m.

fejlesztése körüli tevékenység eltereli a figyelmet más, politikai természetű kérdésekről. Megnyugtatja az uralkodót, hogy a törvény nem irányul az egyházak ellen, és hogy keresi az állam és egyházak közötti megegyezést.¹⁹

Sokan bírálták Eötvöst, főleg az egyház és nemzetiségi képviselők, ennek ellenére megszületett a 38. tc., amely az oktatás megreformálását tűzte ki célul.

¹⁹ *Köpeczi*, 1990/2–3. 171.